

آیین نگارش و ویرایش

دکتر ابراهیم واشقانی فراهانی

عضو هیأت علمی دانشگاه

انتشارات فردوس

سرشناسه: واشقانی فراهانی، ابراهیم، ۱۳۵۳.
عنوان و نام پدیدآور: آیین نگارش و ویرایش/ابراهیم واشقانی فراهانی.
مشخصات نشر: تهران: فردوس، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری: ۲۷۵ صفحه.
شابک: ۶۵۰۰۰ ریال: ۹۷۸-۹۶۴-۳۲۰-۴۵۷-۰

وضعیت فهرست‌نویسی: قیفا

موضوع: فن نگارش

موضوع: ویراستاری

رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۹ ۲۸۳۹/۳۲۱۹ PIR

رده‌بندی دیویی: ۸۰۸/۰۴۶

شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۶۳۰۷۸

انتشارات فردوس

خیابان دانشگاه - کوچه میترای - شماره ۲ - تلفن ۶۶۴۹۵۷۷۹-۶۶۴۱۸۸۳۹

آیین نگارش و ویرایش

دکتر ابراهیم واشقانی فراهانی

ناظر چاپ: زهرا یاسینیان

چاپ اول: تهران - ۱۳۹۰

چاپ: دیبا

۱۵۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

ISBN 978-964-320-457-0

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۲۰-۴۵۷-۰

آدرس وب سایت: www.ferdospub.com

۶۵۰۰ تومان

فهرست

۱۳	گفتار نخست.....
	مقدمه بر تعریف زبان، نگارش و ویرایش
۳۱	گفتار دوم.....
	آیین نگارش و دو اصل بنیادین در زبان
۵۵	گفتار سوم.....
	برخی نکته‌های نگارشی و خطاهای رایج در گونه‌ی نوشتاری زبان فارسی
۹۹	گفتار چهارم.....
	رسم الخط
۱۴۱	گفتار پنجم.....
	نشانه‌گذاری یا سجاوندی
۱۶۳	گفتار ششم.....
	توصیه‌هایی برای جمله‌بندی بهتر
۲۰۹	گفتار هفتم.....
	آیین ارجاع و تدوین کتابنامه
۲۲۷	گفتار هشتم.....
	انواع و قالب‌های نگارش

پیش‌گفتار

درست‌نویسی و درست‌خوانی، آموختن دانش‌های آن و مشق کردن و ورزیدن روش‌هایش، در زبان فارسی پیشینه‌ای کهن دارد. اما در سال‌های اخیر، این پدیده، صورتی نهضت‌گونه یافته‌است. الزام به حضور ویراستار در بیش‌تر سازمان‌ها، تمایل عمومی به برگرفتن و به کار بردن شیوه‌هایی متمایز و متفاوت در نوشته‌ها که نشانگر توجه آگاهانه‌ی نویسندگان به پدیده‌ی ویرایش است، عمومیت یافتن تمایل به برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های نگارش و ویرایش در سازمان‌ها، فزونی یافتن منابع تألیف شده در این موضوع و پرشمار شدن نوبت‌های چاپ این منابع، همه قرائنی آشکار بر رخ دادن این نهضت‌گونه و دامنه‌دار شدن روزبه‌روز آن است. به رغم این تمایل مثبت و مفید و با وجود یکسانی هدف در تمام این رخدادها که همان نزدیکی هرچه بیش‌تر به آرمان درست‌نویسی و درست‌خوانی در زبان فارسی است و با آنکه قاعده‌ها و روش‌هایی کمابیش یکسان در همه‌ی این دوره‌ها و منابع آموزشی تجویز می‌شود، اما باز مشکلاتی بر سر راه هست که گاه این میل عمومی و این تلاش‌های تحسین‌برانگیز را کم‌فایده می‌سازد. برخی از این مشکلات که تا حد امکان و با اتخاذ روش‌هایی دیگرگون و تازه، در منبع حاضر رفع شده‌است، عبارت است از:

(۱) یکی از مشکلاتی که گاه برگزاری دوره‌های آموزشی آیین نگارش و ویرایش و منابع تألیف شده در این موضوع را کم‌اثر یا حتی بی‌اثر می‌سازد، آگاهی اندک و حتی آگاه نبودن بیش‌تر مخاطبان از اهمیت زبان و اهمیت درست به کار بردن آن است. این پرسش که به‌راستی چه اهمیتی دارد که زبان را درست به کار ببریم و به کار بردن این یا آن صورت نگارشی و طرز جمله‌بندی چه تفاوتی و چه فایده‌ای را به بار خواهد آورد، پرسشی است که بیش‌تر مخاطبان دوره‌های آموزشی آیین نگارش و ویرایش می‌پرسند یا اگر نمی‌پرسند،

در دل دارند. هنگامی که این پرسش، با پاسخی درست و کافی همراه نمی‌شود، به رغم افاق دانش‌ها و روش‌های کافی و مفید، باز هم آموزندگان پس از پایان گرفتن دوره‌ی آموزشی و فرارسیدن هنگام عمل، این دانش‌ها و روش‌ها را به کار نمی‌برند. پس نخستین مانع بر سر راه درست‌نویسی، آگاه نبودن از ضرورت بی‌بدیل زبان است.

زبان، دستگاهی برای ارتباطات بشری است که در دو حوزه‌ی ارتباط با خود (اندیشیدن) و ارتباط با دیگران (انتقال اندیشه)، مبدل به تنها روش ارتباطی در تمدن امروزی شده‌است و دیگر دستگاه‌های ارتباطی، یا در جوار زبان، منسوخ شده‌اند و یا زیرمجموعه‌ی زبان شده‌اند و فهم و رمزگشایی آن‌ها جز با زبان رخ نمی‌دهد. جهش تمدن، موهون پیداش و تکامل دستگاهی ارتباطی به نام زبان است که اندیشیدن را آسان، سریع، پیچیده، انتزاعی و گسترده ساخت و در بعدی دیگر، موجب انتقال سریع و گسترده‌ی اندیشه میان افراد و جوامع شد و بر اثر این انتقال و تبادل اندیشه، تمدن با سرعتی شگفت رشد و گسترش یافت. هرچند که زبان، تنها ابزار منطقی و عملی برای اندیشیدن و انتقال اندیشه نیست، اما سرعت، سادگی، آسانی و توسعه‌پذیری بی‌جایگزین این دستگاه، دیگر ابزارهای اندیشه و انتقال اندیشه را یا منسوخ کرد و یا زیرمجموعه‌ی زبان ساخت. پس تمدن امروزی بشر، جز با زبان فراهم نمی‌آمد و جز با زبان، پایدار نمی‌ماند و پیش نمی‌رود.

پس زبان، دستگاهی است برای اندیشه و انتقال اندیشه و این دستگاه، به سان هر دستگاه دیگری، مکانیسم عملی دارد که باید فراگرفته شود و به درستی به کار رود. هیچ دستگاهی را - حتی دستگاهی به سادگی پوست‌کن دستی - نمی‌توان بدون آموختن مکانیسم عمل و شیوه‌ی کارکرد آن به کار گرفت و انتظار کارایی مفید و بیشینه از آن داشت. اگر مکانیسم عمل دستگاه را نیاموزیم و به درستی به کار نگیریم، هم در مدت به کار گرفتن، نباید کارایی بیشینه را از آن انتظار ببریم و هم اینکه به زودی آن دستگاه را منهدم می‌سازیم و این مهم‌ترین خطری است که با بی‌توجهی به روش‌های درست‌نویسی، بر زبان تحمیل می‌کنیم. پس نخستین آموزه‌ای که در دوره‌های آموزشی آیین نگارش و ویرایش و منابع این حوزه باید به مخاطبان افا شود، تبیین کارکرد و اهمیت بی‌جایگزین زبان و ضرورت آموختن و به کارگرفتن درست قاعده‌های زبان است. اما این آموزه که باید سرآغاز آموزش آیین نگارش و ویرایش باشد، در اغلب دوره‌ها و منابع آموزشی، فراموش شده‌است و در نتیجه پرسشی بر زبان یا در دل

آموزندگان برجای می‌ماند که به‌راستی ضرورت درست نوشتن و درست خواندن چیست و از آن‌جا که این پرسش، بی‌پاسخ می‌ماند، به رغم آموزش‌های مفید و کافی، نتیجه‌ای عملی در پی این آموزش‌ها مشاهده نمی‌شود.

نگارنده در سرآغاز این منبع آموزشی، تمام سعی خود را بر این گمارده‌است که اهمیت زبان و ضرورت درست به کار گرفتن آن را به مخاطبان خود القا کند. باید این نکته تفهیم شود و مخاطب به این باور برسد که دنیای ما را زبان ما می‌سازد و ما هستی را با زبان صدا می‌زنیم.

۲) دومین مشکلی که سد راه آموختن درست و در نتیجه به کار گرفتن درست آموزه‌های نگارشی و ویرایشی است، فقدان نظریه‌ی بنیادین و ارائه‌ی توده‌ای نکته‌های نگارشی و ویرایشی در دوره‌ها و منابع آیین نگارش و ویرایش است. در همه‌ی دوره‌ها و منابع، با انبوهی از توصیه‌های ایجابی و سلبی روبه‌رویم و فهرستی تمام‌نشدنی از درست‌ها و نادرست‌های نگارشی و ویرایشی را می‌یابیم. به خاطر سپردن کامل این فهرست‌ها و در خاطر نگاه داشتن فعال آن‌ها به گونه‌ای که در عمل و به هنگام خواندن و نوشتن، نتیجه‌بخش باشد، کاری بس دشوار و طاقت‌فرسا و حتی ناممکن است و به هنگام عمل، بیش‌تر این نکته‌ها از خاطر فوت می‌شوند و در نوشتن و خواندن رعایت نمی‌شوند. نیز حتی اگر کسی مجاهدت کند و تمام این فهرست‌ها را به خاطر بسپارد و از همه‌ی نکته‌های موردی درستی و نادرستی زبان آگاه باشد، باز هم ممکن است در عمل به نکته‌ای تازه برخورد که در فهرست آموخته‌هایش نباشد، پس باید به جای یا در کنار ارائه‌ی فهرست‌های مطول از درستی‌ها و نادرستی‌های زبانی، به نظریه‌ای بنیادین متوسل شد که دلیل و معنی‌بخش همه‌ی این نکته‌ها باشد. آن‌گاه است که در برآیند یک یا چند اصل اولیه که مثل چتری فراگیر بر سر همه‌ی نکته‌ها گسترده می‌شود، هم از بر کردن فهرست انبوه نکته‌ها ساده می‌شود و هم به آموزنده، این توانایی داده می‌شود که اگر به موردی تازه برخورد که در فهرست موردی آموخته‌هایش نباشد، خود بتواند درباره‌ی آن نکته تصمیم بگیرد و درست را از نادرست، بازشناسد.

نگارنده در این منبع بر آن شده‌است که سرآغاز و متن ارائه‌ی انبوه نکته‌ها، بلکه ارائه‌ی نظریه‌ای نخستین قرار دهد که تمامی نکته‌های موردی، نتیجه‌ی منطقی این نظریه باشد. نظریه‌ای که نگارنده در این منبع اتخاذ کرده‌است، مبتنی بر دو اصل سادگی (اقتصاد زبانی) و اصل گفتار عام است. این دو اصل، چتری فراگیر بر سر همه‌ی نکته‌های موردی

نگارش و ویرایشی می‌گسترند، به این نکته‌ها معنی می‌دهند و به خاطر سپردنشان را آسان می‌سازند. با دستیابی به این دو اصل، دیگر نیازی به مطول ساختن فهرست موارد نیست و آموزنده خود توانایی می‌یابد که در عمل نیز اگر به نکته‌ای تازه برخورد، درباره‌ی درستی یا نادرستی آن تصمیم بگیرد.

۳) مشکلی دیگر که زاده‌ی نبود نظریه‌ی نخستین در آموزه‌های نگارشی و ویرایشی است، اندام‌وار نبودن و غیراستنتاجی بودن نکته‌ها و توصیه‌های موردی است. سیاهه‌ی توصیه‌های سلبی و ایجابی که در دوره‌ها و منابع آیین نگارش و ویرایش ارائه می‌شود، شبیه توده‌هایی بی‌شکل با اجزایی مجزاست که هم به خاطر سپردن نکته‌ها و هم در خاطر نگاه داشتن فعال نکته‌ها را دشوار و حتی غیرممکن می‌سازد، حال آنکه می‌توان نکته‌ها را به هم ارجاع داد و دسته‌بندی کرد و هر چند نکته را از یکی استنتاج کرد و همه را در جمع به یک یا چند اصل نخستین که اجزای نظریه‌ی بنیادینند، ارجاع داد.

در این منبع، تلاش بر آن است که به جای ارائه‌ی توده‌ای نکته‌ها، شکلی منطقی و استنتاجی به نکته‌ها داده شود و تا حد امکان، به جای نکته‌های مجزای انبوه، دسته‌ها و بسته‌های توصیه‌ای به مخاطب ارائه شود و همه‌ی این دسته‌ها و بسته‌ها نیز در غایت خود به نظریه‌ی بنیادین این منبع، ارجاع داده می‌شوند.

۴) مشکل دیگری که در بیش‌تر دوره‌ها و منابع آیین نگارش و ویرایش هست، تمرکز بر نکته‌های موردی در درون جمله و فراموش کردن نفس جمله‌بندی است. توصیه‌های مفیدی که درباره‌ی به کار نبردن حروف اضافی جعلی و طولانی از قبیل در رابطه با، به وسیله‌ی، از سوی و... در دوره‌ها و منابع نگارش و ویرایشی ارائه می‌شود، پرهیز دادن نویسندگان از به کار بردن رای مفعولی پس از فعل، توصیه به بازشناسی حشو‌ها و حذف کردن آن‌ها و آموزه‌های مفیدی از این قبیل، همه در درون جمله رخ می‌دهند، اما آنچه فراموش می‌شود، خود جمله به سان ظرفی فراگیر است که این نکته‌ها در درون آن رخ می‌دهند. نفس جمله‌بندی باید چگونه باشد؟ این پرسشی است که اغلب پاسخی به آن داده نمی‌شود. شاید زعم مؤلفان بر این باشد که با رفتن نادرستی‌های موردی از درون جمله می‌توان به جمله‌هایی درست و کارا دست یافت، اما این کار، ضمن لازم بودن، ناکافی است و توجه نخست باید بر نفس جمله‌بندی و سامان‌دهی قالب جمله‌ها باشد.

در این منبع برای رفع مشکلی که گفته شد، فصلی مستقل با نام «توصیه‌هایی برای جمله‌بندی بهتر» گشوده شده‌است و تلاش نگارنده بر آن بوده که با بازشناسی و معرفی

قالب‌های اصلی برای جمله‌بندی فارسی. ظرفی درست را برای جمله سامان دهد که درستی‌های موردی بتوانند در درون این ظرف، جریان یابند.

با مزیت‌هایی که برای این منبع ذکر شده، امید می‌رود نکته‌های مفید و کاملی که استادان فن نگارش و ویرایش تا اکنون در منابع تألیفی خویش به آموزندگان اهدا کرده‌اند، با صورت‌بندی و روشی تازه، در اختیار خوانندگان گرامی قرار گیرد. بنابراین در این منبع، بر آن نیستیم که چندان نکته‌های تازه‌ای بر آنچه پیش از این در تألیفات استادان فن گرد آمده است، ارائه کنیم، بلکه تمرکز بر صورت‌بندی تازه و نحوه‌ی ارائه‌ی متفاوتی است که با توسل به آن امید بیش‌تری باشد برای مواجهه‌ی معنی‌دار با نکته‌های نگارشی و ویرایشی، به خاطر سپردن آن‌ها و در خاطر نگاه داشتن فعالشان به گونه‌ای که منجر به نتیجه‌ی عملی در هنگام خواندن و نوشتن شود. بنابراین، منبع حاضر تلاشی است برای دستیابی به نحوه‌ی ارائه‌ی تازه‌ی آیین نگارش و ویرایش و به سان آنچه از جنس تلاش بشری است، ممکن است با کاستی‌هایی همراه باشد. دایره‌ی اراده‌ی بشر، نامحدود است و دایره‌ی توان او، محدود و نامطلق بودن این دو دایره، سرمنشأ کاستی‌هایی است که امید می‌رود با تذکرات به‌جای استادان فن و خوانندگان نکته‌بین، بتوانیم آن‌ها را جبران کنیم.

مرا به ساده‌دلی‌های من توان بخشید خطا نموده‌ام و چشم آفرین دارم در این مجال بر خود فرض می‌دانم مراتب تقدیر و سپاس خویش را تقدیم همه‌ی کسانی نمایم که در تهیه، تدوین و انتشار این اثر به صورتی شایسته یاری‌گرم بودند. از مجموعه‌ی انتشارات وزین فردوس، به‌ویژه سرکار خانم زهرا یاسینیان که دقت نظر خویش را ضامن صحت و زینت این اثر ساخت، همچنین از دو دانشجوی فاضل و کوشای دوره‌ی کارشناسی ارشد، خانم‌ها شهره قدیری و محترم سعیدی که زحمت یادداشت‌برداری از نمونه‌های نادرستی نگارشی و ویرایشی را در روزنامه‌ها، مجلات و کتاب‌ها پذیرفتند، بی‌نهایت سپاس‌گزارم و بهترین آرزوهای قلبی‌ام را عذرخواه همه‌ی زحماتشان می‌سازم.